

HOMO UNIVERSALIS ZE STŘEDU BALKÁNU

I. Literární tvůrce

Vlivem mnoha nejrůznějších faktorů, nejčastěji mimoliterární povahy, je poválečná makedonská básnická tvorba u nás ze všech slovanských literatur nejméně překládána, a proto také nejméně známá. Za padesát let svobodného vývoje v samostatné Makedonské republice, jež byla součástí poválečné jugoslávské federace, vzniklo mnoho uměleckých děl, v nichž jejich tvůrci vycházejí nejen z lidové slovesné tvorby, nýbrž také z nových výbojů evropského básnictví.

Makedonská literární kritika, uplatňující často velmi úzká provinciální hlediska, uchyluje se nejčastěji ke „škatulkování“ básníků do různých generací (nejprve stará, střední, mladá, později první, druhá, třetí až ixtá), v nichž se mnohdy ztrácejí výrazné básnické osobnosti, které vytvářejí estetické programy a hledají zdroje inspirace nejen pod makedonským nebem, nýbrž které sledují také evropský literární proces a snaží se s ním držet krok. V prvním poválečném dvacetiletí dlouho trval starý omyl, že každá nastupující básnická skupina znamenala automaticky také gradaci uměleckých hodnot. Na základě programů dvou literárních časopisů (*Razgledi* a *Souremenost*) vzniklo dokonce schematické zařazování mladých do tábora tzv. modernistů (ačkoli mnozí měli s moderním básnickým výrazem často velmi málo společného a skrývali za ním pouze své diletantské krůčky) a starých, nebo aspoň většinu z nich, do tábora tzv. realistů.

V prvním poválečném desetiletí převládala v makedonské poezii melancholie, hypertrofie osobních zpovědí, pokusy o skřížení s ústní lidovou písní. V prvních sbírkách veršů Aca Šopova (1923–1982), ve verších Slavka Janevského (1920), Goga Ivanovského (1925) a některých dalších básníků byla vyjádřena (jako ostatně v celé jihoslovanské i albánské a řecké poezii prvních několika poválečných let) radost z vítězství nad fašismem, nad zlem, nadšení a jásot ze svobodné národní seberealizace a vlastenecký duch.

Už za života se stal klasikem Blaže Koneski (19. prosince 1921 v Nebregovu — 7. prosince 1993 ve Skopji), jehož již uzavřené básnické, prozaické a vědecké dílo má v novodobé makedonské literatuře a kultuře výjimečné postavení. Byl to literární historik, jazykovědec evropského formátu, autor první rozsáhlé mluvnice spisovné makedonštiny a prvních dějin makedonského jazyka, prozaik, dlouholetý vysokoškolský učitel, prezident Akademie věd a veřejný pracovník.

„Narodil jsem se v jedné vsi (Nebregovo — pozn. moje ID) nedaleko města Prilepu v centrální Makedonii v prostředí, které ještě stále žilo pod vlivem ústní poezie a staré tradice. O legendách, které jsem později zpracoval v některých svých textech, jsem se nedovídal z knih, nýbrž jsem je slyšel od starších lidí v našem venkovském domku, v raném dětství, takže ještě dodnes mívám husí kůže, kdykoli si vzpomenu, jakým slavnostním hlasem mi je vyprávěli a jakými mnohoznačnými gesty svoje vyprávění doprovázeli. Už tehdy jsem vstřebal do sebe sternu, strašnou podzemní vodu“ — píše Blaže Koneski ve stati **O tradici a inovacích**.

Jako básník patří B. Koneski k zakladatelské poválečné generaci, ačkoli začal psát již za studií na gymnáziu a na univerzitě (1939–1945). Jeho poezie vycházela ze základního principu, který formuloval částí verše, že báseň by měla být „přísná a prostá“ (báseň **Vyšívačka**).

Blaže Koneski knižně debutoval poérou **Most** (1945, Mostot), po níž následovaly básnické sbírky **Země a láska** (1948, Zemjata i ljubovta), **Básně** (1953, Pesni), **Vyšívačka** (1955, doplněné vydání 1961, Vezilka), cyklus **Podzemní voda** (1960, Sterna), **Záznamy** (1976, Zapisi), výbor **Staré a nové básně** (1979, Stari i novi pesni), **Kašny** (1984, Češmite), **Poselství** (1987, Poslanie), **Chrám** (1988, Crkva), **Zlatý vrch** (1989, Zlatovrv), **Seismograf** (1989), **Nebeská řeka** (1991, Nebeska reka) a **Černý beran** (1993, Crn oven). Zejména první dvě z uvedených sbírek jsou silně poznamenány působením lidové slovesné tvorby. Cyklus „lyrických záznamů“ ve sb. **Básně** tvoří povětšinou čtyřverší nebo miniaturní básně, v nichž se zobrazuje jediná situace, jediná věčnost okamžiku. Představují však krajně promyšlené, redukované, obsahově i rytmicky pevně skloubené celky. A taková je ostatně veškerá jeho básnická tvorba, v níž kritik M. Gjurčinov vidí dva základní celky: v lyricko-meditativních básních podle něj převládá milostná lyrika, zatímco epicko-lyrické verše obsahují četné motivy z národních kulturních dějin.

Koneského básnická osobnost vyrůstala v jednotě výrazné senzibility a silného intelektu. Sbíрка **Vyšívačka** se zařadila mezi základní díla makedonské poezie a našla četné žáky a napodobitele. Obsahuje návraty do minulosti, portréty významných obrozenských osobností i vzácné příklady vlasteneckých veršů, prosté lyrické básně, moderně zpracované motivy z lidové slovesné tvorby i silnou sociální lyriku.

Cyklus 15 básní, zařazený do druhého vydání sbírky **Vyšívačka** (1961) pod názvem jedné z básní **Podzemní voda** (Sterna), ještě více zvýrazňuje a zdůrazňuje Koneského úsilí o jakési zpředmětnění, oživení historické minulosti svého lidu. Svěbytnost Koneského poetiky v něm spočívá v „*syntéze folklórního a archetypálního prazákladu a moderního básnického výrazu a významu*“. Výrazně dramatická básnická skladba **Podzemní voda** ukazuje, jak se legenda o záchraně prilepského pole králevicem Markem před zatopením dostává k současnému člověku.

Věděl jsem: trpělivě
čeká na svou chvíli.
Počká, než maminka uspí dítě
a než se kolébka přestane kolébat.

...

Aby bylo ticho a klidno a temno, až zaburácí.

Podzemní voda.

Čeká na svou chvíli.

Všichni spí,

jen já bdím v těhotné noci

jako hajduk na stráži,

čekám,

pln jejího podzemního hukotu,

celý naježený, když na chvíli zmlkne-

neboť právě v té chvíli myslí na to nejhorší a rozpomíná se.

Chce se mi křičet, mávat rukama, probouzet lidi.

V cyklu jsou legendy ztvárněny v mnohovrstevných obrazech, alegoricko-symbolických personifikacích a metaforách. Kromě titulní básně jsou v něm také takové skladby, jako je **Zbavování síly**, **Markův monastyr** a **Nemocný Dojčín**. První je napsána na základě lidové legendy o tom, jak se Pánbůh zalekl mesnírné síly královny Marka, a proto mu z ní ponechal pouze třetinu. Báseň **Nemocný Dojčín** je pak napsána na motivy lidové písně. Zde je její závěrečná část:

*Neznámá ženo, jediná na světě,
sestro a matko má, ty, jež jsi tak trpěla,
ty, jež jsi pocítila muka až k smutku,
přiď, sestro zlatá,
posbírej mé zplesnivělé kosti, neštit se,
dej mě dohromady,
zavij mě ve tři sta loktů plátna,
pověz mi tiché slovo,
postav mě,
nauč mě zase chodit, maminko,
ulož mi do ruky meč, těžký jak olovo-
abych zabil Černého Araba.
Abych skončil.*

„Po mimořádně snadné improvizaci některých textů (básně *Teškoto* (nazvané podle názvu tance, *Podzemní voda* aj.) jsem najednou měl pocit, že já fakticky báseň nepíši, nýbrž že ji odhaluji“ — říká básník a uvádí dojmy Naděždy Mandelštamové, manželky velkého ruského básníka, která měla možnost sledovat postup svého manžela Osipa Mandelštama. „Měla jsem nějak dojem, — psala ve svých vzpomínkách N. Mandelštamová, „že básně existují dříve, než jsou

zapsány. (Osip nikdy neřikal, že verše 'napsal'. Nejprve je 'sestavoval' a pak je 'zapisoval')“.

Dodejme ještě, že Blaže Koneski umělecky ztvárnil také starou slovanskou legendu Vij (předtím ji zpracoval N. V. Gogol).

Sbírka Vyšivačka tvoří mezník v celé Koneského poezii a poetice. Neustále ho v jeho tvůrčím úsilí doprovázel něžný démon Vij, spalující a odzbrojující svou křehkostí a zranitelností. Koneského tvůrčí přístup je zcela jedinečný. Za fantazií lidového podání o střetu, o sváru mezi dobrem a zlem, náhle vystupuje do popředí moderní projekce metafyzické uzavřenosti jedince. Tajemné síly jsou vypreparovány. Na jedné straně stojíme my, na odvrácené straně naše druhá přirozenost, které se nikdy nebudeme moci dotknout.

Koneského vize, básnické obrazy a monology („*monolog neexistuje, monolog je vymyšlená věc*“ — napsal Koneski v básni v próze **Rozhovor**), jež jsou zpočátku epicko-lyrické, postupně přecházejí v lyrický deník. Jen zdánlivě stál Koneski stoicky stranou literárních kruhů, skupin, seskupení. Bylo mu na hony vzdáleno jakékoli „*známkování*“, značkování a dělení umělců na „*takové a onaké*“. V jeho **Záznamech** však najdeme zpracovány náměty osamění, osamělosti i donkichotství.

Básnické miniatury, veršované úvahy, sentence a meditace, jaké Koneski nepřestal psát do konce života, vyvolávaly nebývalý zájem a obdiv. Tvorba byla pro něho především „*způsobem života*“. Jeho verše budí dojem, že básník píše lehce, snadno, že jej dokonce často samotná báseň překvapuje: „*Víckrát jsem mluvil o odhalování básně, o tom, že báseň spíše odhalujeme, objevujeme, než píšeme*“ — poznamenává ovšem Koneski.

Jako jazykovědec Koneski nejenže byl ve styku s českými lingvisty, nýbrž znal dobře také českou odbornou literaturu. Z Havránkovy pražské lingvistické školy, zdá se, převzal termíny automatizace a aktualizace, které označují dva protikladné procesy. Ustálená lexikální a gramatická spojení neustále inovoval, aktualizoval a obnovoval, tj. porušoval vžitě normy a konvence, aby odhalil nové vztahy a souvislosti mezi známými jevy.

Básník vždycky uvažoval o základních otázkách lidské existence, o mezilidském chápání a pochopení, o elementárních právech člověka. Nejednou se vyjadřoval prostě, stručně, důvtipně a zkratkovitě: „*Když člověk ztratí právo na úsměv / a právo být rozumný /, rozdávat pravdu /, být důležitým / a právo dítě a ženu milovat /, pak / mu zůstává právo / být smutný /, umírat steskem /, truchlit jako člověk.*“

Blaže Koneski dovedl básnický meditovat a filozoficky poetizovat svou lyriku, humanizovat slovo a čin, tišit bolest a glorifikovat člověka, výrazně dynamizovat a dramatizovat jeho vnitřní neklid. Vedl neustálý osudový dialog se sebou a se svými čtenáři. Jeho moudrá, vysoce umělecká a nesmírně jednoduchá básnická tvorba je syntézou makedonského lidového génia, jehož synonymem je vyšivačka.

Po sbírce **Poselství** (1987) vydal Koneski v následujících třech letech po sobě čtyři další básnické sbírky. Každý rok novou sbírku. V roce 1989 dokonce dvě nové sbírky. Přitom počínaje sbírkou **Seismograf** (1989, Seizmograf) s hořkým pocitem, že jsou to jeho poslední verše, které by měly tvořit jakousi závěť, vzkaz předkům i potomkům. V posledních letech svého života totiž tvůrce a vědec titánsky zápasil se svými nemocemi, jejichž důsledkem byla mj. postupná ztráta zraku.

Myšlenkově, tvarově i obsahově vyzrálou makedonskou básnickou tvorbu posledních let reprezentují díla autorů různých generací, poetik a uměleckých postupů. Nejvýznamnější místo mezi nimi zaujaly svou prostou výpovědí, upřímností, výstavbovými principy a filozofií lidského bytí verše Blažeho Koneského z posledních jeho dvou sbírek **Nebeská řeka** (1991) a **Černý beran** (1993).

Koneského básně z Nebeské řeky a z Černého berana vypovídají o našem životě bez pózy, výrazně, jadrně a úsečně. Je to nikoli osobní, nýbrž obecně lidská, promyšlená lyrická výpověď o našem bytí. O odhalování lidského nitra. Osobní zpověď, jež je mj. vyjádřena v dvojverší „*tvorím svou skrytou vlast / celý můj život tvoří vzpomínky*“. Jako by cítil, že „*vzpomínka nejen vzrušuje, nýbrž také léčí*“. Jedinečný znalec básnického díla Blažeho Koneského a makedonské moderní literatury Milan Gjurčinov mj. napsal: „*Jsou to vzpomínky plné nostalgických důrazů a melancholických tónů, filozofických reflexí a hořkých poznání — plné hrsti básnických medailonů zhuštěných životních zkušeností, z nichž vyzraňují palčivé pravdy a neotřelá poselství, rezignované konstatace, nevyuštěné záhady a paradoxy lidské existence.*“

Na začátku sbírky Černý beran Koneski napsal: „*Nastal čas, kdy se nejen u jiných, nýbrž také u mne samého začala objevovat myšlenka, že nastal čas, abych přestal zpívat. Dokonce jsem byl přesvědčen, že Nebeská řeka bude moje poslední sbírka.*“

V uvedených dvou sbírkách B. Koneského Nebeská řeka a Černý beran jako by v každé básni byla všudypřítomná smrt, která má rekapitulovat, zúčtovat s jeho dosavadním životem, shrnout jeho dosavadní životní cestu. Tvůrce tak činí zhuštěnou, syntetickou výpovědí bez nejmenšího sentimentu, moudře, chytře a esteticky účinně.

Básnické dílo Blažeho Koneského tvoří široká škála námětů. Psal básně s náměty z národních dějin, procítěné verše o lásce k ženě, reflexivní a přírodní lyriku, lyrické drobnokresby i básnické miniatury v próze, které tvoří v jeho díle „*zvláštní žánrovou kategorii*“.

Blaže Koneski je autorem také jediné sbírky deseti povídek **Vinohrad** (1955, Lozje) a jednoho **Deníku po mnoha letech** (Dnevnik po mnogu godini), který není ani memoárová próza ani vyprávění, nýbrž stylizovaná autobiografie. Na otázku, proč upustil od psaní prozaických textů, Koneski odpověděl: „*Zřejmě proto, že jsem neměl v úmyslu se soustavněji zabývat prózou*“. A na jiném místě

zase vysvětluje, že „pro nedotatek času jsem se vyjadřoval hlavně básnickou formou“. „A pokud jde o prózu, nejvíce dlužím Čechovovi“.

II. Vědec

Nahlédneme-li do bibliografie prací Blažeho Koneského, udiví nás jejich impozantní množství a tematická šíře. Takových uměleckých, vědeckých i překladatelských výsledků mohl dosáhnout jedině člověk, vědec, který se cele oddá tvorbě (umělecké i vědecké) a který dovede maximálně zorganizovat svůj pracovní rytmus. Podle svědectví jeho nejbližšího spolupracovníka a souseda Trajka Stamatoského, který s ním byl téměř v denním styku bezmála půl století, Koneski přísně dodržoval časový harmonogram svého pracovního dne, přesněji bych to vyjádřil ruským slovem svoje „sutki“, což označuje vlastně celých čtyřicet hodin. „Nezůstával bez práce ve dvou svých tvůrčích oblastech, ve vědě a v literatuře, ani v obdobích, kdy plnil odpovědné každodenní úkoly při organizování vědeckého života (děkan fakulty, rektor univerzity, prezident MAVU atd.) a kdy měl narušené zdraví. Toho dosahoval neuvěřitelnou disciplínou. Člověk by mohl, řekl bych, nastavit podle jeho denního rozvrhu svoje hodinky. Přesně věděl, kdy vstává a kdy se ukládá ke spánku, kdy čte a kdy píše, kdy odpočívá. Všechno měl rozvrženo. Dokonce v posledních letech i chození do Pošaneckého klubu od 19 do 22 hodin a ani o minutu déle“ — píše Trajko Stamatoski v knize **K postavě Blažeho Koneského** (1995, Kon likot na Blaže Koneski).

Není cílem tohoto stručného hodnocení podrobněji analyzovat vědecké dílo tohoto „makedonského Dobrovského“, „člověka makedonské renesance“, této „encyklopedie makedonské filologie“. Tvoří je asi 750 bibliografických jednotek, z nichž je asi sto samostatných knih. Jako jazykovědec zasáhl B. Koneski nejvýrazněji při tvorbě makedonské abecedy, při přípravě prvního makedonského pravopisu a při normování makedonského spisovného jazyka. Postavil se hned na samém počátku proti vnitřním i vnějším tlakům, které chtěly, aby makedonská kultura byla budována na nemakedonských základech. Sotva pětadvacetiletý nadaný filolog odmítl nabídku, aby byli povoláni odborníci ze zahraničí, kteří měli dotvářet makedonskou jazykovou normu.

Výsledkem jeho všestranného synchronního studia jazyka byla vedle úplného vydání **Pravopisu s pravopisným slovníkem** (1950, Pravopis so pravopisen rečnik) a několika desítek statí jeho **Mluvnice makedonského spisovného jazyka** (I-II, 1952, 1954, Grammatika na makedonskiot literaturen jazik) a více než desetiletá redakční práce na prvním třísvazkovém výkladovém **Slovníku makedonského jazyka** (1961-1966, Rečnik na makedonskiot jazik).

Jestliže v mluvnici B. Koneski vědecky vyloužil systém jazyka a zdůraznil jeho zvláštní jevy, pak v samostatných studiích zkoumal hovorové varianty makedon-

štiny, jazyk lidové slovesnosti a zvláště pak jazyk makedonské lidové poezie. Ve vývoji spisovného jazyka a moderní literatury a kultury Koneski přikládal velký význam působení tradice.

Blaže Koneski studoval také z diachronního hlediska strukturu jazyka, jazyk nejstarších psaných textů a jazykové procesy, jež byly výsledkem vzájemných kontaktů balkánských slovanských a neslovanských jazyků. Závěry svých dlouholetých výzkumů předložil domácí i širší slavistické veřejnosti mj. v práci **Dějiny makedonského jazyka** (1965, Istorija na makedonskiot jazik), v Heidelbergu vydané **Historické fonologii makedonštiny** (1983, A Historical Phonology of the Macedonian Language), v rozpravách **Z dějin jazyka slovenského písemnictví v Makedonii** (1975, Od istorijata na jazikot na slovenskata pismenost vo Makedonija), **Ochridská literární škola** (1956, Ochridskata kniževna škola) aj. Své názory na vývoj jazyka a literatury v minulém století vyložil v syntetické práci **Makedonské 19. století** (1986, Makedonskiot XIX vek) a v souboru studií a statí **Jazykové a literární příspěvky** (1986, Jazič-ni i kniževni prilozhi).

V četných statích věnoval pozornost B. Koneski téměř všem představitelům makedonského obrozenského procesu v minulém a v první polovině našeho století (od bratrů Dimitra a Konstantina Miladinových a Grigora Prličeva až ke Krstemu Misirkovovi, Kostu Racinovi a Kolemu Nedelkovskému).

Vědecké i literární dílo Blažeho Koneského bylo oceněno členstvím v několika zahraničních akademiích a čestnými doktoráty na mnoha evropských a amerických univerzitách. Jeho básně byly přeloženy v 16 samostatných výbo-rech nebo v časopiseckých panoramatech do více než třiceti jazyků světa.

Blaže Koneski již počátkem druhé poloviny padesátých let představil makedonským čtenářům v překladech nejen tvorbu polských (A. Mickiewicz, J.łowacki, J. Tuwim aj.), ruských (A. Blok, V. Brjusov, V. Majakovskij, E. Bagrickij aj.) a jihoslovanských (P. P. Njegoš aj.) tvůrců, nýbrž také verše Karla Jaromíra Erbena, Karla Hynka Máchy, Jana Nerudy, Petra Bezruče, Jiřího Wolkra a Vítězslava Nezvala.

K nedožitým sedmdesátým pátým narozeninám Blažeho Koneského předkláme našim čtenářům tento útlý svazek z jeho veršů a myšlenek jako poděkování za jeho obrovské jazykovědné, literárně historické a literárně umělecké dílo i jako skromnou splátku za všechno, co pro poznání české literatury, literární vědy a jazykovědy ve své rodné Makedonii udělal.

V jednom rozhovoru pro tisk na podzim roku 1979 Blaže Koneski mj. řekl: *„Moje vědecká činnost není rutinní, nesla znamení uslechtilého úsilí o prosazení v našem terénu, řekněme na Balkáně, některých moderních, hlubších a významnějších principů v myšlení a jednání při mezilidských vztazích, které nás vedou k lepší budoucnosti. To znamená, že moje činnost měla určitý smysl a rozvíjela některé nové myšlenky“.*

Jako vědec, který se nejvíce zasloužil o makedonský jazyk, snášel Blaže Koneski útoky na svůj rodný jazyk a na svou vlast poměrně klidně a důstojně. *„Přece však hořce nesl, že se věčně musí dokazovat něco, co vůbec není třeba dokazovat, co je axiomem, tj. samozřejmostí“* (T. Stamatovski).

III. Apendix

Dodávám, že mě již mnoho let otravuje (možná je to také účel) neustále poslouchat diletanty, nedouky, politikáře i politiky a zlomyslníky ze severu, východu, jihu nebo třeba Otto Kronsteina ze Salcburku, že nejsem tím, čím jsem a čím se cítím, že nemluvím jazykem makedonským, tj. jazykem mateřským, nýbrž nevím jakou variantou, prý jakýmsi nářečím jiného jazyka. Unavuje mě to. Proto nehodlám nadále obhajovat něco, co je živým organismem, který tu existuje, rozvíjí se a zdokonaluje.